

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

BİZNES MÜHİTİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN VƏ ŞƏFFAFLIĞININ YÜKSƏLDİLMƏSİNDƏ QABAQCIL TEXNOLOGİYALARIN TƏTBİQİ PROBLEMLƏRİ

İxtisas: **5308.01 – “Ümumi iqtisadiyyat”**
Elm sahəsi: **İqtisad elmləri**
İddiaçı: **Nuriyyə Zakir qızı Novruzova**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Gəncə-2022

Dissertasiya işi Azərbaycan Kooperasiya Universitetində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: AMEA-nın həqiqi üzvü,
iqtisad elmləri doktoru, professor
Ziyad Əliabbas oğlu Səmədzadə

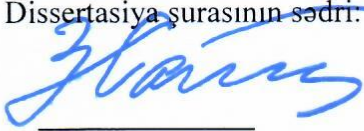
Rəsmi opponentlər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Vahid Tapdıq oğlu Novruzov

iqtisad elmləri namizədi, dosent
Raminə Ramiz qızı Mustafayeva

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Fazil İsmayıl oğlu İsmayılov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti və Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin ED 2.42 Birgə Dissertasiya Şurası

Dissertasiya şurasının sədri:

AMEA-nın həqiqi üzvü, i.e.d.,
professor

Ziyad Əliabbas oğlu Səmədzadə

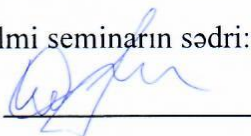
Dissertasiya şurasının elmi
katibi:

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Pərvin Elman qızı Muxtarova

Elmi seminarın sədri:

iqtisad elmləri doktoru, professor

Məhərrəm Cəlal oğlu Hüseynov

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi: Respublikamızda iqtisadi sahədə həyata keçirilən ardıcıl islahatlar prosesində maliyyə nəzarəti mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi və bazar münasibətləri prinsiplərinə uyğunlaşdırılması maliyyə mühitində səmərəliliyin yüksəlməsinə xidmət edir. Bununla əlaqədar olaraq biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, maliyyə mühitinin səmərəliliyinin və şəffaflığının yüksəldilməsi istiqamətində qabaqcıl texnologiyanın tətbiqi iqtisadi inkişaf strategiyasının mühüm vəzifəsi kimi qarşıya qoyulmuşdur.

Həmçinin, ölkədə biznes mühitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi aparılan islahatların əsasını təşkil etməklə yanaşı biznes subyektlərinin hüquqlarının təmin edilməsinə yönəldilmiş, dövlət başçısının təsdiq etdiyi Dövlət Proqramları, Qanunlar və Sərəncamlara uyğun olaraq istehsal, xidmət, vergi və maliyyə-kredit fəaliyyəti sahəsində əsassız yoxlamalar qadağan edilmiş, sahibkarlığın inkişafına maneələr aradan qaldırılmışdır. Sahibkarların hüquqlarının müdafiəsində həyata keçirilən yoxlamaların beynəlxalq standartlara müvafiq tənzimlənməsi, yoxlamalar aparılarkən mütəxəssislər tərəfindən öz səlahiyyətlərdən sui-istifadənin aradan qaldırılması, şəffaflığın təmini sahibkarlığın geniş vüsət almasına, yeni iş yerlərinin açılmasına, yoxsulluğun azaldılmasına, sosial infrastrukturun və ümumilikdə iqtisadiyyatın kompleks şəkildə inkişafına hədəflənmişdir. Bu kimi qanunların, konsepsiyaların, strategiyaların qəbulu Azərbaycan Respublikasının dünya dövlətləri arasında nüfuzunun artmasına öz müsbət təsirini göstərməkdədir.

Müasir dövrdə inkişaf etmiş dünya ölkələrində, o cümlədən, Azərbaycanda biznes mühitinin səmərəliliyinin və şəffaflığının yüksəldilməsində maliyyə nəzarətinin yeni keyfiyyət tələbləri nəzərə alınmaqla təşkilati milli, global inkişaf problemlərinin həlli baxımından əhəmiyyət kəsb edir. Bütün bunlar iqtisadiyyatda, iqtisadi idarəetmə sistemində bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun nəzarət sisteminin, daxili nəzarətin, auditin müasir mexanizmlərinin tətbiqini ön plana çəkir. Bununla əlaqədar respublikamızda maliyyə nəzarət mexanizmlərinin təşəkkülü və inkişafı sahəsində zəruri addımlar atılmış, bir sıra beynəlxalq standartlar qəbul edilmiş və hüquqi-normativ baza yaradılmışdır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, dünyada baş verən proseslər, yeni tendensiyalar maliyyə idarəetmə sahəsində dünya standartlarının tətbiqini zəruri edir. Bu baxımdan ölkədə sahibkarlığın inkişafı, həmçinin, biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, səmərəliliyinin və şəffaflığının artırılması istiqamətində auditin və maliyyə idarəetmə mexanizmlərinin təşkilinin, onun hüquqi bazasının, korrupsiya hallarının qarşısının alınması, açıq hökumətin, informasiya cəmiyyətinin formalaşması, idarəetmə sistemin və təsərrüfat fəaliyyətində risklərin idarə olunması kimi mühüm amillərin müasir tələblərə uyğun təkmilləşdirilməsi vacib məsələlərdəndir.

Biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, maliyyə sahəsində səmərəliliyin və şəffaflığın yüksəldilməsi istiqamətində maliyyə idarəetmə mexanizmlərinin rolunu əsaslandıran bir çox mühüm tədqiqatlar aparılmışdır. Belə ki, bazar münasibətləri şəraitində maliyyə səmərəliliyinin və şəffaflığının yüksəldilməsinə təsir edən amillər iqtisadçı alimlərdən Z.Ə.Səmədzadə, V.T.Novruzov, B.X.Ataşov, A.F.Musayev, Q.Ə.Abbasov, S.M.Səbzəliyev, İ.M.Abbasov, C.B.Namazova və s., həmçinin, xarici ölkələrin tədqiqatçılarından P.Adams, L.A.Ovçinnikova, P.P.Taburçak, A.E.Vikulenko, C.H.Orlov və başqalarının dəyərli elmi tədqiqatlarında öz əksinin tapmışdır.

Həmin tədqiqatlar və əldə olunan nəticələr iqtisad elminin inkişafında mühüm rol oynamış və yerinə yetirilən dissertasiya işində geniş istifadə olunmuşdur. Lakin yeni iqtisadi rəqəmsallaşma şəraitində maliyyə idarəetmə mexanizmlərinin nəzəri və praktiki tərəflərinin öyrənilməsi, müasir səviyyəsinin təhlili və qiymətləndirilməsinin sistemli şəkildə tədqiqi öz aktuallığını və əhəmiyyətini saxlayır. Ona görə də ölkəmizdə bazar iqtisadiyyatı şəraitində məsələnin hərtərəfli, beynəlxalq təcrübəyə və elmi əsaslara söykənərək tədqiqi vacib hesab olunur.

Məhz bunu nəzərə alaraq, “Biznes mühitinin səmərəliliyinin və şəffaflığının yüksəldilməsində qabaqcıl texnologiyaların tətbiqi problemləri” mövzusunda dissertasiya işinin yerinə yetirilməsi obyektiv zərurətdir.

Tədqiqatın obyektı və predimetı: Biznes sahəsində maliyyə mühitinin səmərəliliyinin və şəffaflığının yüksəldilməsində auditin əhəmiyyəti, müəssisəni fəaliyyətində daxili nəzarətin rolu, bu istiqamətdə qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, xarici ölkələr üzrə

müqayisəli üstünlüklər, qabaqcıl texnologiyanın və idarəetmədə yüksək keyfiyyətin təmin olunmasında beynəlxalq standartların tətbiqi və biznes sahəsində maliyyə şəffaflığının qorunmasında maliyyə idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi kimi məsələlər araşdırılır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın məqsədi biznes sahəsində maliyyə idarəetmə mexanizmlərinin, qabaqcıl texnologiyanın tətbiqi məsələlərinin nəzəri-metodoloji əsaslarını araşdırmaq, hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, xarici təcrübənin tətbiqi, müəssisə və təşkilatların fəaliyyətində daxili nəzarətin rolunun artırılması və risklərin idarə olunması üzrə müvafiq təkliflərdən ibarətdir. Dissertasiya işində aşağıdakı vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir:

- biznesin səmərəliliyinin artırılmasında rəqəmsalyönümlü nəzarətin əhəmiyyətini araşdırmaq;
- maliyyə idarəetmə mexanizmlərinin hüquqi aspektlərini aydınlaşdırmaq;
- hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsinin sahənin inkişafına təsirini göstərmək;
- daxili nəzarətin mahiyyətini və əhəmiyyətini şərh etmək;
- müəssisənin səmərəli fəaliyyətində maliyyə nəzarətinin rolunu əsaslandırmaq;
- biznesin dayanıqlılığının təminində risklərin idarə edilməsini öyrənmək;
- maliyyə idarəetmə mexanizmlərinin müasir səviyyəsini qiymətləndirmək;
- auditin idarə edilməsi istiqamətində beynəlxalq standartları araşdırmaq;
- qabaqcıl xarici təcrübənin tətbiqi yollarını təhlil etmək, ölkələr üzrə müqayisəli üstünlükləri öyrənmək;
- maliyyə idarəetmə mexanizminin təkmil metodlarını müəyyənləşdirmək;
- biznes mühitinin səmərəliliyinin və şəffaflığının yüksəldilməsində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi yollarını və perspektiv imkanları müəyyənləşdirmək;
- mühasib peşəsinin beynəlxalq maliyyə uçotu standartlarına uyğunlaşdırılmasının əhəmiyyəti;
- daxili auditin inkişaf istiqamətlərini göstərmək;

- sözügedən sahə üzrə müvafiq təklif və tövsiyələr hazırlamaq.

Tədqiqatın metodları: İqtisadçı alimlərin bu sahədə apardıqları tədqiqatlar, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərman və Sərəncamları, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qəbul etdiyi qanunlar, həmçinin, dissertasiya işinin yerinə yetirilməsində müşahidə, ümumiləşdirmə, iqtisadi-statistik və digər metodlardan istifadə edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar: Tədqiqat işinin elmi yeniliklərinə və alınmış nəticələrinə müvafiq olaraq, bir sıra əsas müddəalar müdafiəyə çıxarılır:

- Vergi nəzarətində müasir innovativ metodların, elektron auditin tətbiq edilməsi vergi yoxlamalarının səmərəliliyini artırır.

- Peşəkar Mühəsiblərin Etika Məcəlləsinin tətbiqinin qanunvericilikdə təsbit olunmaması, Auditor Palatasının öz fəaliyyəti barədə ictimaiyyət qarşısında hesabatlılığının qanunvericilikdə təsbit olunmaması, bundan başqa auditor təşkilatlarının nəzdində lisenziyalı auditorun fəaliyyətinin təsbit edilməməsi, məcburi audit subyektlərinin rəhbərlərinin, bu işdə digər vəzifəli şəxslərin hüquq və vəzifələrinin, onların məsuliyyətinin qanunvericilikdə təsbit olunmaması, auditorların korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində öhdəlik və məsuliyyətinin qanunvericilikdə müəyyən edilməməsi, müstəqil auditorun hesabatının təsərrüfat subyektinin maliyyə hesabatlarının tərkib hissəsi kimi tanınmaması, auditə inamının yetərli olmaması və s. audit sahəsində əsas problemlərdir.

- Auditin fəaliyyəti perspektiv inkişaf üçün səmərəli maliyyə proqnozları və idarəetmənin təkmilləşdirilməsi məqsədilə yeni modellərin hazırlanması və tətbiqi üçün real təkliflər verməlidir.

- Auditin planlaşdırılmasında risk əsaslı nəzarət modeli prinsiplərinin tətbiq edilməsi, kiçik və orta ölçülü auditor təşkilatlarında proqram təminatının gücləndirilməsinə də xüsusi diqqət yetirilməlidir.

- Büdcənin reallığı təmin olunmalı, dövlət sifarişləri və tədarükü ilə əlaqədar bağlanan müqavilələr əsaslandırılmalı, dövrüyyədə nağd pulun azaldılması kimi antikorrupsiya tədbirlərinə diqqət artırılmalıdır.

- Nağdsız ödənişlərin həyata keçirilməsi işinin təkmilləşdirilməsi şəffaflığın artırılması istiqamətində xüsusi əhəmiyyətli məsələdir.

Nağdsız ödənişlərin və banklarda nağdsız maliyyə əməliyyatlarının genişləndirilməsi ikili mühasibatlılığa, “gizli iqtisadiyyat”a, korrupsiyaya qarşı mübarizəni gücləndirir.

- Hesabatlılığın vaxtlı-vaxtında təqdimatının şəffaflığının artırılmasında rolu böyükdür. Hazırkı dövrdə investisiyaların cəlb olunması və idarə edilməsində şəffaflıq və hesabatlılıq mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

- Azərbaycanda mövcud olan uçot sistemi ilə beynəlxalq praktikada təşəkkül tapan uçot sistemləri arasındakı ziddiyyətlərin aradan qaldırılması ön plana çəkilməlidir.

- Daxili audit xidmətinin genişləndirilməsi və səmərəliliyinin artırılması məqsədilə təsərrüfat subyektlərində daxili audit xidmətinin yaradılması prosesinin sürətləndirilməsi vacib amildir.

- İqtisadi və hüquqi islahatların qarşılıqlı əlaqəli şəkildə həyata keçirmək, ölkənin iqtisadi qüdrətinin, maliyyə imkanlarının artdığı şəraitdə beynəlxalq maliyyə qurumları ilə əməkdaşlığı yeni keyfiyyət mərhələsinə çatdırmaq, səmərəli icra mexanizmi yaratmaq, iqtisadi strukturlar arasında koordinasiya işini əhəmiyyətli dərəcədə yüksəltmək uğurunda səyləri artırmaq, yeni iqtisadi sistemin daha da təkmilləşməsinə və möhkəmlənməsinə zəmin yaradacaq.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Yerinə yetirilən tədqiqat işinin elmi yenilikləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- vergi nəzarətində müasir innovativ metodların, elektron auditin tətbiqinin əhəmiyyəti müəyyən edilmiş;

- biznesin dayanıqlığının təmin olunmasında risk amili və risklərdən qorunma məsələləri təhlil edilmiş, müvafiq təkliflər verilmiş;

- maliyyə idarəetmə mexanizmlərinin hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsinin sahənin inkişafına göstərdiyi təsir müəyyən edilmiş;

- maliyyə idarəetmə mexanizmlərinin müasir səviyyəsi qiymətləndirilmiş, nağdsız ödənişlərin rolu və digər əhəmiyyət kəsb edən müddəalar göstərilmiş;

- xarici təcrübənin üstünlükləri və maliyyə nəzarəti sahəsində qabaqcıl texnologiyaların tətbiqinin üstün cəhətləri vurğulanmış;

- yüksək keyfiyyətin təmin olunmasında beynəlxalq standartların rolu göstərilmiş;
- büdcə vəsaitlərinin istifadəsi üzərində nəzarətin gücləndirilməsində maliyyə nəzarətinin rolunun artırılması istiqamətləri qeyd olunmuş;
- biznes mühitinin şəffaflığının artırılmasında daxili auditin, doğru-düzgün hesabatlılığın rolu və inkişaf perspektivləri müəyyənləşdirilmiş;
- mühasib peşəsinin beynəlxalq maliyyə uçotu standartlarına uyğunlaşdırılması, onların mühasibat uçotu sahəsində rəsmi təhsil, praktiki təcrübə əldə etmələrinin əhəmiyyəti göstərilmiş;
- biznesin inkişafı, yerli və xarici investorların fəaliyyətinin stimullaşdırılması, Azad İqtisadi Zonaların yaradılması, işğaldan azad olunan ərazilərdə əlverişli biznes mühitin təşkili ilə əlaqədar maliyyə şəffaflığının təmini və korrupsiyaya qarşı mübarizədə maliyyə mexanizmlərinin tətbiqinin əhəmiyyəti qeyd olunmuşdur.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti: Tədqiqat işində əsaslandırılan nəzəri-metodoloji müddəalar, maliyyə idarəetmə mexanizmlərinin inkişaf perspektivləri və təkmilləşdirilməsi yolları biznes mühitinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə imkan yaradar. Tədqiqatın əsas müddəaları və nəticələri iqtisad yönümlü ali məktəblərdə müvafiq fənnlərin tədrisi üçün mühazirələrin hazırlanmasında istifadə edilə bilər. Həmçinin, tədqiqatın əsas müddəaları və nəticələri “Azərişiq” ASC tərəfindən istifadə üçün qəbul olunmuşdur (Arayış №HX-1886, 12.06.2018).

Aprobasiyası və tətbiqi: Dissertasiya işinin əsas müddəaları Elm və Təhsil Mərkəzi Təfəkkür Universitetinin “Təfəkkür” elmi xəbərlər jurnalı, Bakı, 2015 № 1(7), səh. 10-15; Bakı Biznes Universiteti Audit jurnalı, Bakı, 2015 № 2, səh. 30-33; Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutu, Elmi əsərlər, 2015 №4, səh. 122-126; Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası, “Regional idarəetmə: innovativ yanaşmalar və perspektiv imkanlar” Respublika elmi-praktik konfransın materialları, Bakı 2015, səh. 265-268; Azərbaycan aqrar elmi, elmi nəzəri jurnal, Bakı 2015, №1, səh.108-111; Auditorlar Palatası, “Müasir şəraitdə auditin tənzimlənməsinin aktual problemləri” mövzusunda beynəlxalq

elmi-praktik konfrans, 5-6 aprel 2016, səh.86-88; Azərbaycan Texniki Universiteti, “Azərbaycanda qeyri-neft sektorunda innovasiyaların fəaliyyətinin genişləndirilməsi” mövzusunda elmi konfrans, Bakı 2016, səh.268-270; Azərbaycan Kooperasiya Universiteti, Kooperasiya elmi-praktik jurnal, №1 (52), səh. 227-230; Azərbaycan Kooperasiya Universiteti, Kooperasiya elmi-praktik jurnal, Bakı: 2021, №3(62), səh.126-134; Журнал «Актуальные проблемы экономики, социологии и права», Пятигорск, 2015 №2, стр. 160-164; Журнал «Экономика и предпринимательство», Москва, 2015 №4, стр. 42-46; Журнал «Экономика та держава», г. Киев, Украина, Издател: ООО «ДКС ЦЕНТР», №11, 2021, стр. 116-119; Международной научно-практической онлайн-конференции «Наука и образование в современном мире: Вызовы XXI века», Казахстан, 12-13 ноября 2021, стр.48-53 elmi nəşrlərdə dərc edilmişdir.

Ümumilikdə müəllifin 4-ü xaricdə olmaqla 13 elmi əsəri, o cümlədən 9 məqaləsi (3-ü xaricdə olmaqla), 4 konfrans materialı (1-i xaricdə olmaqla) dərc olunmuşdur.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Azərbaycan Kooperasiya Universitetində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Giriş (14294 işarə), I fəsil (76695 işarə), II fəsil (78790 işarə), III fəsil (84119 işarə), nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı (27029 işarə) üzrə ümumi həcmi 283854 işarədir.

Dissertasiya işi ümumilikdə 136 səhifədə yazılmışdır. Cədvəl, qrafik, şəkil və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla dissertasiyanın işarə sayı 266226-dir. İşdə 8 cədvəl, 7 qrafik, 6 şəkil verilmiş və 100 adda ədəbiyyat göstərilmişdir.

TƏDQIQAT İŞİNİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya işinin giriş hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, problemin öyrənilmə vəziyyəti, tədqiqatın məqsədi və vəzifələri, obyekt və predmeti, nəzəri və metodoloji əsasları, informasiya bazası, elmi yeniliyi, təcrübi əhəmiyyəti və istifadə olunması göstərilir.

I Fəsil. Biznes mühitinin səmərəliliyinin artırılmasında maliyyə idarəetmə mexanizmlərinin nəzəri-metodoloji məsələləri. Bu fəsildə müxtəlif alimlərin fikirlərinə istinad edilərək biznes, biznes fəaliyyəti, biznes mühitinin səmərəliliyi və onun iqtisadi inkişafda rolu, biznesin, kompleks inkişafının təmin edilməsi məqsədilə tənzimlənmənin hansı aspektlərinə üstünlük verilməsi öyrənilir.

Qeyd olunur ki, müəssisənin fəaliyyətini xarakterizə edən yekun göstəriciləri onun maliyyə vəziyyətini əks etdirir. Təsərrüfat fəaliyyətinin yekun göstəriciləri ancaq müəssisənin işçiləri üçün deyil, onun iqtisadi fəaliyyət sahəsindəki tərəfdaşları olan dövlət, maliyyə, vergi orqanları və s. üçün mühüm maraq kəsb edir. Bütün bunlar müəssisədə maliyyə təhlilinin həyata keçirilməsini zəruri edir və iqtisadi proseslərdə onun rolunu daha da artırır.

Eyni zamanda, auditin mahiyyəti, inkişaf mərhələləri, müəssisənin fəaliyyətində auditin və daxili nəzarətin rolu və əhəmiyyəti, biznesin dayanıqlığının təmin olunmasında risklərin idarə edilməsi kimi məsələlər, elektron audit və müasir dövrdə maliyyənin idarə edilməsində maliyyə menecmentinin rolu öz əksini tapır. Audit əmtəə istehsalı və satışı, xidmət göstərilməsi və iş görülməsi ilə məşğul olan təsərrüfat subyektlərində mühasibat uçotunun və maliyyə hesabatlarının müstəqil yoxlanılmasını həyata keçirən auditorların sahibkarlıq fəaliyyəti növüdür.¹

Qloballaşma şəraitində daxili nəzarət sistemi, əsasən də daxili audit qarşısında qoyulan tələblər artır və daxili nəzarət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi obyektiv zərurətə çevrilir. Daxili audit digər nəzarət formalarından fərqli olaraq, idarəetmə sisteminin qiymətləndirilməsi, təşkilatın idarəetmə sisteminin təşkili, məqsədyönlü qərarların qəbul edilməsində, rəhbərliyin informasiyalarla təmin edilməsi və ayrı-ayrı funksional vəzifələrin icrasına nəzarət edilməsində daha vacib rol oynayır.²

Nəzarət mühiti daxili nəzarətin vacib elementi kimi qiymətləndirilir. Qeyd olunur ki, təşkilatın nəzarət mühitinə idarəetmə və rəhbər

¹ *Namazova C.B., "Audit" dərsləri, Bakı 2012, 292 s.*

² *Петренко С.А., Симонов С.В., Управление информационными рисками. Экономически оправданная безопасность, Компания АйТи: ДМК Пресс, 2004, 384 стр.*

funksiyaları, iqtisadi subyektdə həyata keçirilən daxili nəzarət və onun əhəmiyyəti ilə bağlı mülkiyyətçinin nümayəndələrinin və rəhbərliyin mövqeyi, məlumatlılığı və hərəkətləri daxildir.³

II Fəsil. Maliyyə idarəetmə mexanizmlərinin müasir səviyyəsinin qiymətləndirilməsi və qabaqcıl texnologiyaların tətbiqi. Bu fəsilə Azərbaycanada biznes mühitinin şəffaflığının artırılmasında mövcud vəziyyət təhlil olunur, bu istiqamətdə görülmən tədbirlərdən və qəbul olunan sənədlərin əhəmiyyətindən danışılır.

Həmçinin göstərilir ki, ölkənin audit xidməti bazarında sərbəst auditorlar, yerli və xarici auditor təşkilatları fəaliyyət göstərir. Bu zaman ümumilikdə audit xidmətinin inkişafına şəraitin yaradılması ilə bərabər audit xidməti bazarında haqsız rəqabətin qarşısının alınması, yerli audit təşkilatlarına üstünlük verilməsi kimi məsələlərin araşdırılması milli auditin inkişafı baxımından əhəmiyyətlidir. Audit xidməti bazarında auditor təşkilatlarının göstərdikləri xidmətin xüsusi çəkisi üzrə xarici şirkətlərin filial və nümayəndəliklərinə nisbətən yerli və sərbəst auditorlara üstünlük təşkil etməsi müsbət haldır. Bu tendensiyanı saxlamaq üçün audit xidməti bazarında sağlam rəqabəti formalaşdırmaq məqsədilə auditor yoxlamalarının optimal nisbətdə aparılması prosesinin diqqətdə saxlanması və qanunvericiliklə tənzimlənmə tədbirlərinin görülməsi məqsədəuygundur. Bu baxımdan müstəqil auditin yeni iqtisadi-maliyyə şəraitində rolu və əhəmiyyətini müəyyənləşdirmək, auditin səlahiyyət və problemlərini dəqiqləşdirmək, auditor xidməti bazarını genişləndirmək, maliyyə hesabatlarının dürüstlüyünü təmin etmək, audit prosesində informasiya texnologiyaları vasitələrini tətbiq etmək, milli audit bazarının dünya bazarına inteqrasiyasının sürətləndirmək və s. kimi məsələlər Auditin İnkişaf Konsepsiyasının əsas məqsədini təşkil edir.⁴

Eyni zamanda, burada maliyyə idarəetmə mexanizmlərinin tətbiqi baxımından Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti

³ Novruzov V., Qənzadə R., Nəsibova L., Əliyev M., "Daxili audit. Tədris-praktika vəsaiti". "Nağıl evi", 2002.

⁴ Novruzov V., *Azərbaycanda audit: təşəkküldən beynəlxalq standartlara doğru, // Şəffaflığın artırılmasında beynəlxalq maliyyə hesabatları və audit standartlarının tətbiqi problemləri, Mühəsiblərin və auditorların III Avrasiya Forumunun materialları. Bakı 2012, 195 s.*

(ARDNŞ), “Azərsu” ASC və “Azərişiq” ASC-nin maliyyə şəffaflığının artırılması və risklərin idarə edilməsi istiqamətində istifadə etdikləri müasir idarəetmə texnologiyalarının, proqramların və modellərin əhəmiyyəti təhlil olunur.

Bundan başqa ikinci fəsildə qeyd olunur ki, nağdsız ödənişlərin həyata keçirilməsi istiqamətində ölkədə kart bazasının inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutan fərman və sərəncamlar xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bununla əlaqədar Milli Ödəniş Sistemi, Xırda Ödənişlər üzrə Hesablaşma Klirinq Sisteminin mahiyyətindən danışılır.

Cədvəl 1. 2014-2020-ci illərdə Banklararası ödəniş sistemləri vasitəsilə ödəniş əməliyyatları

İllər	BMHS-də ödənişlər		XÖHKS-də	
	Sayı, min ədəd	Məbləği, mln. manat	Sayı, min ədəd	Məbləği, mln.manat
2014	515,0	104281,0	28270,0	15076,0
2015	489,0	121624,0	29858,0	15033,0
2016	574,0	131962,0	32628,0	16103,0
2017	747,0	191293,0	37228,0	18883,0
2018	820,0	252563,0	39115,0	21848,0
2019	894,0	232236,0	55721,0	26482,0
2020	908,0	195570,0	58917,0	27831,0
Nisbətən %-lə	1,8	1,9	2,1	1,9

Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. İlkin mənbə: Mərkəzi Bank BMHS – Banklararası Milli Hesablaşmalar Sistemi XÖHKS – Xırda Ödənişlər üzrə Hesablaşma Klirinq Sistemi

Belə ki, 2014-cü illə müqayisədə 2020-ci ildə banklararası ödəniş sistemləri vasitəsilə ödəniş əməliyyatları üzrə BMHS-də ödənişlərin sayı 1,8%, məbləğlə 1,9%, XÖHKS-də ödənişlərin sayı 2,1%, məbləğlə 1,9% artım müşahidə olunur.

Cədvəldən göründüyü ölkədə ödəniş kart sistemi genişlənmiş, 2014-cü ildə post terminalların sayı ölkə üzrə 63016 ədəd, Bakıda 50050, regionlar üzrə isə 22963 ədəd, ölkə üzrə bankomatların sayı isə 2609 ədəd, Bakıda 1471, regionlar üzrə isə 1137 ədəd olmuşdur. 2020-ci ildə isə post terminalların sayı ölkə üzrə 2014-cü illə müqayisədə 4328 ədəd, Bakı üzrə 7577 ədəd, regionlar üzrə isə 6530 ədəd, ölkə üzrə bankomatların sayı isə 170 ədəd, Bakıda 58, regionlar üzrə isə 149 ədəd artmışdır.

**Cədvəl 2. 2014-2020-ci illər Bankomatlar və POS-terminallar
(ədəd)**

İl	Banko- matlar	O cümlədən:		POS-ter- minallar	O cümlədən:	
	ATM	Bakıda	Regionlarda		Bakıda	Regionlarda
2014	2609	1471	1137	63016	50050	22963
2015	2694	1502	1192	80301	48944	31357
2016	2704	1322	1132	71806	40518	31288
2017	2431	1308	1123	65471	37068	28403
2018	2502	1410	1126	66110	38028	28602
2019	2712	1421	1226	67468	40898	26570
2020	2779	1529	1286	67344	57627	29493

Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. İlkin mənbə: Mərkəzi Bank, illik hesabat, 2020.

**Cədvəl 3. 2014-2020-ci illər debet və kredit kartları
ilə aparılan əməliyyatlar**

İllər	Ödəniş kartları ümumi sayı (min ədəd)	Debet və kredit kart- ları vasitəsilə aparılan əmə- liyyatların sayı (min əməliyyat)	Nağdsız ödənişlərin sayı (min əməliyyat)		
			ATM-lər vasitəsilə	POS terminallar vasitəsilə	Elektron ticarət va- sitəsilə
2014	5965	79228	591	10399	11510
2015	5659	85218	676	9749	12344
2016	5334	83383	962	8839	13540
2017	5800	96770	1609	11153	17178
2018	6511	117644	1404	14692	26139
2019	7266	162285	1141	25335	43777
2020	9230	226455	1491	48207	68111

İlkin mənbə: Mərkəzi Bank, statistik bülleten, 2020.

2014-cü illə müqayisədə 2020-ci ildə ödəniş kartlarının ümumi sayı 3265 ədəd, debet və kredit kartları vasitəsilə aparılan əməliyyatların sayında 147227 min, ATM-lər vasitəsilə nağdsız ödənişlərin sayı 900 min, POS terminallar vasitəsilə 37808 min, elektron ticarət vasitəsilə 56601 min əməliyyat sayı artmışdır.

Mövcud vəziyyətin təhlili və bu istiqamətdə görülmən tədbirlər çərçivəsində “ASAN xidmət” mərkəzlərinin rolu qeyd olunur.

Bundan əlavə elektron auditin mahiyyətindən danışılır. İkinci fəsildə maliyyə idarəetməsində yüksək keyfiyyətin təmin olunmasında beynəlxalq standartlar da araşdırılır. Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə beynəlxalq standartlara cavab verən qanunvericiliyin formalaşdırılması, Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının fəaliyyətinin beynəlxalq təcrübəyə və beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, Maliyyə Hesabatları Uçotunun Beynəlxalq Standartlarının kiçik və orta biznes subyektləri tərəfindən tətbiqinin genişləndirilməsi və stimullaşdırılması da xüsusilə əhəmiyyətlidir.⁵

Xarici təcrübənin təhlili zamanı isə Böyük Britaniya, ABŞ, Kanada, İtaliya, Rusiya təcrübəsi araşdırılır, müsbət cəhətləri qeyd olunur. Xarici təcrübənin təhlili göstərir ki, maliyyə hesabatlarında yol verilən saxtakarlıqlar vergi daxilolmalarının həcmnin azalmasına, sahibkarlıq fəaliyyətində risklərin düzgün qiymətləndirilməməsinə gətirib çıxarır. Hazırda mövcud korporativ hesabatlılıq sistemi şirkətlərdə hesabatlılıq prosesinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə və əlavə vaxt itkisinin qarşısının alınmasına lazımi təminat vermir. Digər əhəmiyyətli məsələ ondan ibarətdir ki, korrupsiyaya qarşı mübarizədə ictimaiyyətin iştirak səviyyəsi yüksək olmalıdır. Qeyd olunan problemlər isə çox vaxt qanunvericilikdə mövcud olan boşluqlar və uyğunsuzluqlarla əlaqədar olur.

Dövlət maliyyə sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində də müntəzəm tədbirlər həyata keçirir. Büdcənin reallığının təmin olunması, dövlət sifarişləri və tədarükü ilə əlaqədar bağlanan müqavilələrin əsaslandırılması, dövlətdə nağd pulun azaldılması kimi antikorrupsiya tədbirlərinə diqqət artırılır. Dövlət və qeyri-dövlət təşkilatları tərəfindən resursların mövcudluğu haqqında məlumatların alınması, büdcənin icrası barədə il ərzində təqdim olunan hesabatların keyfiyyəti və vaxtında olması, illik maliyyə hesabatlarının keyfiyyəti və vaxtında olması da şəffaflığın təmin olunmasına xidmət edir.

⁵ Novruzov V., *Azərbaycanda audit: təşəkküldən beynəlxalq standartlara doğru*, // *Şəffaflığın artırılmasında beynəlxalq maliyyə hesabatları və audit standartlarının tətbiqi problemləri, Mühəsiblərin və auditorların III Avrasiya Forumunun materialları*. Bakı 2012, 195 s.

III Fəsil. Biznes mühitinin səmərəliliyinin artırılması və idarəetmənin inkişaf perspektivləri. Bu fəslidə qeyd olunur ki, maliyyə nəzarəti tədbirləri həyata keçirmədən, şəffaflığı təmin etmədən qazanılan iqtisadi uğurların davamlılığını təmin etmək qeyri-mümkündür. Müasir dövrdə biznes fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması xarici və daxili amillərlə şərtlənən problemlərin kompleks həllini tələb edir. Məsələn, makroiqtisadi vəziyyətin dəyişkənliyi, beynəlxalq aləmdə baş verən maliyyə-iqtisadi proseslərin ölkə iqtisadiyyatına təsiri, daxili və xarici bazarlarda rəqabətin güclənməsi kimi məsələlər maliyyə idarəetmə mexanizmlərindən istifadə ilə yanaşı biznesin idarə olunmasına yeni yanaşmanın formalaşmasını zəruri edir. Bu baxımdan ölkədə islahatların dərinləşməsi ilə əlaqədar müəyyən edilmiş tədbirlər kompleksində şəffaflığın artırılması, dövlətin vəsaitlərindən səmərəli istifadə olunması, artıq xərclərə yol verilməməsi kimi məsələlər aktuallıq kəsb edir.

Artıq bu gün büdcə vəsaitlərindən istifadəyə nəzarət istiqamətində Hesablama Palatasının fəaliyyətində baş verən müsbət meyillərin güclənməsi vətəndaş cəmiyyətinin qurulması prosesində büdcə təsnifatının sadələşdirilməsi, ictimaiyyətin daha geniş şəkildə məlumatlandırılması maliyyə nəzarəti mexanizmlərinin səmərəliliyinin yüksəlməsinə, korrupsiya risklərinin azalmasına əməli kömək edə bilər.

Bundan başqa 3-cü fəsildə vurğulanır ki, maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartlara uyğun hazırlanması, yeni e-hesabatların aparılması, maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti ilə bağlı səmərəlilik, likvidlik və borclanma göstəricilərinin yeni standartlarla təhlili, xalis aktivlər və xalis mənfəət üzrə əməliyyat gəlirlərinin hesablanması, cari öhdəliklərə sərf edilən kapitaldan istifadə üzrə mənfəətliliyə nail olunması, mərkəzləşdirilmiş qaydada iqtisadi nəticəliliyi tam əsaslandıran idarəetmə qərarlarının vaxtında və düzgün qəbul edilməsi çox vacibdir.

Maliyyə sferasında mənfi halları müəyyən edən amillərin proqnozlaşdırılması, aşkarlanması və meydana gəlməsinin qarşısının alınması metodologiyasının işlənib hazırlanması, belə təhdidlərin inkişaf meyillərinin və imkanlarının aşkar edilməsi kimi məsələlər aktuallıq kəsb edir və peşəkarlığın vacibliyini önə çəkir.

Azərbaycanda innovasiya auditinin inkişafı istiqamətində innovasiya auditinin standartlarının milli inkişaf modelinə uyğun hazırlanması, innovasiya auditi üzrə maarifləndirmə tədbirlərinin aparılması, bu istiqamətdə kadr hazırlığının təşkili kimi amillərin nəzərə alınması məqsədəuyğundur.

Digər əhəmiyyətli məsələlərdən biri də odur ki, auditor xidmətinin qiymətinin bazar iqtisadiyyatına uyğun tələb və təklif əsasında müəyyən edilməsi müsbət nəticə verməyi bilir, əvəzində auditor xidməti bazarında haqsız rəqabət baş verir. Bunun üçün bazarda auditor xidmətinin qiymətinin tələb və təklif əsasında tənzimlənməsi əvəzinə, auditin keyfiyyətinə nəzarətin gücləndirilməsini daha məqsədəuyğun hesab etmək olar. Keyfiyyətə nəzarətin gücləndirilməsi isə öz növbəsində auditin inkişafına, auditin iqtisadiyyatda rolu və əhəmiyyətinə yeni yanaşmanı tələb edir. Çünki müasir şəraitdə audit biznes və ya təsərrüfat subyektlərinin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi, mühasibat hesabatlarının düzgünlüyü ilə yanaşı onların fəaliyyətinin təhlilində və inkişaf perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsində də mühüm rol oynaya bilər.

Həmçinin, 3-cü fəsildə göstərilir ki, daxili audit fəaliyyətinin texnologiyası müasir dövrün tələblərinə uyğun şəkildə qurulmalı, onun fəaliyyət prinsipləri, texniki baxımdan təminatı, xidmət strukturu, heyətin peşəkarlığı menecment sistemində baş verən yeniliklərə müvafiq olmalıdır. Həmçinin, daxili audit sayəsində rəhbərlik şirkətin gələcəyi ilə əlaqədar qərarların qəbulunda istifadə edə biləcəyi bütün informasiyanı əldə edə bilər. Bu baxımdan daxili audit, təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin səmərəliliyinin təhlilini aparan, bu istiqamətdə məsləhətlər verən vacib mexanizmdir.

Daxili auditin fəaliyyətində ən önəmli məqam daxili auditorun müstəqil olmasıdır. Daxili audit müstəqilliyi ilə şirkətin həm maliyyə, həm də inzibati cəhətdən şəffaflığını və etibarlılığını artırır. Bunun üçün ilk növbədə, daxili auditorun bu funksiyasını yerinə yetirə bilməsində rəhbərlik təzyiq göstərməməli, əksinə ona şərait yaratmalıdır. Yalnız bu təqdirdə təşkilat səmərəli və uğurlu fəaliyyət göstərə bilər.

Hazırkı qlobal şəraitdə demək olar ki, iqtisadi həyatın bütün sahələrində risk faktoru mövcuddur. Risklərin idarə olunması isə öz növbəsində müəssisə və təşkilatlarda səmərəliliyin və gəlirlərin artmasına

bilavasitə müsbət təsir göstərir. Bunu nəzərə alaraq, problemlərin yaranmadan əvvəl qarşısının alınması üçün məqsədyönlü, elmi əsaslara söykənən strategiya və ya planların hazırlanması mühüm əhəmiyyət daşıyır. Müvafiq strategiyanın hazırlanmasında etibarsız tərəfdaşlardan, riskli layihələrdən imtina etmək, xarici vəziyyətin təhlili, proqnozlaşdırılması, monitorinqi, ehtiyat sistemlərinin yaradılması, marketing fəaliyyətinin tətbiqi məsələləri nəzərə alınmalıdır. Risklərin idarə olunmasında ilk olaraq risklərin müəyyən edilməsi və təsir amillərinin dəyərləndirilməsi olmalıdır. Bu məqsədlə müəssisə daxilində risklərin kəmiyyəti və təsir dairələri, müxtəlif risk amilləri arasındakı əlaqə müəyyən edilməli, əldə edilən nəticə əsasında müvafiq təhlillər aparılmalıdır.

Artıq Azərbaycanda bazar münasibətlərinin tam formalaşdığı bir dövrdə biznesin keyfiyyətində köklü dəyişikliklər yaranır. İlk növbədə ölkəmizdə fəaliyyət göstərən biznes subyektləri strateji hədəflər müəyyən etmək, elm və informasiya tutumlu sahələrə, innovasiyalara daha çox diqqət yetirməklə bərabər işçilərin peşə səviyyəsinin artırılmasında, onlar üçün ixtisas və peşə təlimlərinin təşkil edilməsində maraqlı olmalıdırlar. Çünki insan resurslarından düzgün yararlanmaqla sabit və dinamik inkişaf edən biznesə nail olmaq olar.

Yuxarıda qeyd olunanlarla əlaqədar “Biznes mühitinin səmərəliliyinin və şəffaflığının yüksəldilməsində qabaqcıl texnologiyaların tətbiqi problemləri” mövzusunda tədqiq olunan dissertasiya işinin nəticələri ümumiləşdirilərək aşağıdakı təkliflər verilmişdir:

- Dövlət maliyyə nəzarətinin əsas sahələrindən biri vergi nəzarətidir. Vergi nəzarəti vergi ödəyicilərinin fəaliyyətindəki nöqsanlara yönəlməklə yanaşı, həm də onların qanunvericiliyə nə dərəcədə əməl olunmasına, qanunvericilik aktlarının tam icrasının təmin olunmasına, zəruri dəyişikliklərin edilməsinə yönəlməlidir.

- Tədqiqat işində qeyd olunan müsbət meyillərlə yanaşı, müəyyən mənfə halların aradan qaldırılması istiqamətində beynəlxalq audit standartlarının və Peşəkar Mühəsiblərin Etika Məcəlləsinin tətbiqinin qanunvericilikdə təsbit olunmaması, Auditor Palatasının öz fəaliyyəti barədə ictimaiyyət qarşısında hesabatlılığının qanunvericilikdə təsbit olunmaması, bundan başqa auditor təşkilatlarının nəzdində lisenziyalı auditorun fəaliyyətinin təsbit edilməməsi, məcburi audit

subyektlərinin rəhbərlərinin, bu işdə digər vəzifəli şəxslərin hüquq və vəzifələrinin, onların məsuliyyətinin qanunvericilikdə təsbit olunması, auditorların korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində öhdəlik və məsuliyyətinin qanunvericilikdə müəyyən edilməməsi, müstəqil auditorun hesabatının təsərrüfat subyektinin maliyyə hesabatlarının tərkib hissəsi kimi tanınmaması, auditə inamının yetərli olmaması, auditin müstəqillik prinsipinin pozulması və s. audit sahəsində əsas problemlərdir.

- İnnovasiya auditinin tətbiqi müəssisədə innovasiyaların hazırkı və gələcək fəaliyyət imkanlarını müəyyən etməyə, innovasiya fəaliyyətində olan maneələri aradan qaldırmağa, innovasiya imkanlarının yeni metodlarını aydınlaşdırmağa, texnoloji potensialı qiymətləndirilməyə kömək edir.

Auditin inkişafı ilə bağlı digər bir məsələ müstəqil audit institutu ilə dövlət maliyyə nəzarəti arasında qarşılıqlı münasibətin formalaşdırılmasıdır.

- Hazırkı dövrdə artıq xərclərə yol verilməməsi, sosial-iqtisadi məsələlərə ayrılan vəsaitlərdən daha səmərəli istifadə edilməsi aktuallıq kəsb edir. Belə bir şəraitdə büdcə sisteminin təkmilləşməsi, iqtisadi, sosial inkişaf proqnozlarının reallığının artırılması, vergi sisteminə şəffaflığa, vergi yükünün azaldılmasına, vergi mədəniyyətinin yüksəlməsinə xidmət edən dəyişikliklərin davam etdirilməsi maliyyə nəzarəti mexanizmlərinin səmərəliliyinin yüksəlməsinə, korrupsiya risklərinin azalmasına kömək edə bilər. Ümumiyyətlə, bir çox korrupsiya faktları büdcə vəsaitlərinin mənimsənilməsi ilə bağlı olur. Ona görə də büdcə vəsaitlərinin istifadəsi üzərində nəzarətə xüsusi fikir verilməli, vəzifəli şəxslərin məsuliyyətinin dəqiq müəyyən olunması, büdcə vəsaitləri hesabına alınacaq mallar barədə şəffaflıq daim diqqətdə saxlanmalıdır. Həmçinin, ilkin təsdiq olunmuş büdcə ilə müqayisədə xərclərin strukturu, xərclər üzrə borcun məbləği və onlara nəzarət, büdcə sənədlərindəki məlumatların tamlığı, dövlət idarəetmə orqanlarının müxtəlif pillələri arasında maliyyə əlaqələri, dövlət sektorunun digər vahidlərinin fəaliyyəti ilə əlaqədar ümumi maliyyə risklərinə nəzarətin diqqətdə saxlanılması vacibdir.

- Vətəndaşlar arasında nağdsız alış-veriş etmək və plastik kartlardan, post-terminallardan istifadə istiqamətində maarifləndirmə işləri aparılmalıdır. Post-terminalların alınması və quraşdırılması işində kiçik sahibkarlara maliyyə güzəştləri edilməsini məqsəduyğun hesab etmək olar. Nağdsız ödənişlərin həyata keçirilməsi işinin təkmilləşdirilməsi şəffaflığın artırılması istiqamətində xüsusi əhəmiyyətli məsələdir. Qeyd edək ki, nağd vəsaitlərin dövriyyəsi bankdan kənar hesablaşmaların səviyyəsini göstərir. Post-terminallardan istifadə nağd hesablaşmaları məhdudlaşdırmaqla bankdan kənar hesablaşmaların qarşısını alır. Çünki nağdsız hesablaşmalar zamanı əməliyyatlar qeydiyyata alınır, ticarət və digər xidmət obyektlərinin vergidən yayınma hallarının qarşısı alınır. Nağdsız ödənişlərin və banklarda nağdsız maliyyə əməliyyatlarının genişləndirilməsi ikili mühasibatlılığa, “gizli iqtisadiyyat”a, korrupsiyaya qarşı mübarizəni gücləndirir, şəffaflığı artırır, bank sektorunun səmərəliliyini, ölkə iqtisadiyyatında rolunu gücləndirir, öz növbəsində ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafına təkan verir. Bununla bağlı nağdsız ödəmələrin nağd ödəmələrə çevrilməsi yolları kəsilməli, boş yerə kredit verilməsi kimi qüsurlu praktika tamamilə ləğv edilməlidir.

Büdcənin reallığı təmin olunmalı, dövlət sifarişləri və tədarükü ilə əlaqədar bağlanan müqavilələrin əsaslandırılmalı, dövriyyədə nağd pulun azaldılması kimi antikorrupsiya tədbirlərinə diqqət artırılmalıdır.

- Dünya iqtisadiyyatının mürəkkəbləşdiyi bir dövrdə müəssisə və təşkilatlar tərəfindən sağlam maliyyə mənbələrinin axtarılmasında, etibarlı maliyyə tərəfdaşlarının tapılıb seçilməsində mütləq mənada düzgün və etibarlı informasiya lazımdır. Belə informasiya isə müasir standartlara cavab verən uçot və hesabat sistemi vasitəsilə hazırlana bilər. Bu baxımdan, ölkədə fəaliyyət göstərən yerli şirkət, müəssisə və təşkilatların uçot və hesabatlarının Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartlarına uyğunlaşdırılması onların inkişafına təkan verən amillərdəndir.

- Səmərəli daxili nəzarət sistemi biznes subyektlərinin idarəetmə səviyyəsinin təkmilləşdirilməsi, səhvlərin qarşısının alınması, şirkətin ümumilikdə davamlılıq səviyyəsinin artırılmasına kömək edir. Daxili audit sisteminin yaradılması nəinki iri müəssisə və təşkilatlarda, hətta

orta və kiçik müəssisələrdə tətbiq oluna bilər. Daxili audit xidmətinin genişləndirilməsi və səmərəliliyinin artırılması məqsədilə təsərrüfat subyektlərində daxili audit xidmətinin yaradılması prosesinin sürətləndirilməsi, risklərin idarə olunması istiqamətində riskin problemə çevrilmədən və təhlükə yaratmadan müəyyən olunması və risklərin başvermə ehtimalının və ya təsirinin minimuma endirilməsi vacib amildir.

- Göründüyü kimi, ölkədə beynəlxalq əməkdaşlığın bütün səmərəli formalarından istifadə etməklə aparılan siyasətin ideologiyasının ana xəttini milli mənafeləri qorumaqla dünya bazarına çıxmaq, qloballaşan iqtisadiyyatda dövlətin mövqeyini möhkəmləndirmək, açıq qapı siyasətini düşünülmüş şəkildə aparmaq təşkil edir. Belə olduğu təqdirdə xüsusilə də işğaldan azad olunan bölgələrdə investisiya mühitini daha da yaxşılaşdırmaq, AİZ-lərin fəaliyyətini genişləndirmək üçün mövcud çətinliklərə diqqət yetirilməli, xarici ölkələrin iş adamlarını maraqlandıran biznes mühiti ilə bağlı bütün incəliklərə, o cümlədən maliyyə şəffaflığının təmin edilməsinə, korrupsiyanın qarşısının alınmasına, ümumilikdə maliyyə mühitinin sağlamlaşdırılmasına həssaslıqla yanaşılmalıdır, bütün bunların nəticəsində ölkənin xarici ticarət dövriyyəsi artar, onun strukturu təkmilləşər.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar investisiyalar cəlb olunur. Bu kimi proseslərdə şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya qarşı mübarizədə maliyyə nəzarətinin rolunun artırılması xarici və yerli investorların fəaliyyətinin daha da təkmil olmasına yol açır.

Qloballaşan dünya iqtisadiyyatında baş verən prosesləri, onların Azərbaycana təsirini obyektiv qiymətləndirmək, iqtisadi və hüquqi islahatların qarşılıqlı əlaqəli şəkildə həyata keçirmək, ölkənin iqtisadi qüdrətinin, maliyyə imkanlarının artdığı şəraitdə beynəlxalq maliyyə qurumları ilə əməkdaşlığı yeni keyfiyyət mərhələsinə çatdırmaq, səmərəli icra mexanizmi yaratmaq, iqtisadi strukturlar arasında koordinasiya işini əhəmiyyətli dərəcədə yüksəltmək uğurunda səyləri artırmaq, yeni iqtisadi sistemin daha da təkmilləşməsinə və möhkəmlənməsinə zəmin yaradacaq.

Dissertasiya işinin əsas müddəaları aşağıdakı dərc olunmuş elmi məqalələrdə öz əksini tapmışdır:

1. N.Z.Novruzova, Maliyyə və bank sektorunun səmərəliliyinin artırılmasında hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutu, Elmi əsərlər, 2015 №4, səh. 122-126;

2. N.Z.Novruzova, Maliyyə risklərinin qiymətləndirilməsinin ümumi prinsipləri, // Azərbaycan aqrar elmi, elmi-nəzəri jurnal, Bakı, 2015, №1, səh.108-111;

3. N.Z.Novruzova, Daxili audit və daxili nəzarətin qarşılıqlı əlaqəsi, // “Təfəkkür” elmi xəbərlər jurnalı, Bakı, 2015 №1(7), səh. 10-15;

4. N.Z.Novruzova, Maliyyə nəzarəti mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi regional iqtisadi inkişaf strategiyasının mühüm vəzifəsi kimi, // Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası, “Regional idarəetmə: innovativ yanaşmalar və perspektiv imkanlar” Respublika elmi-praktik konfransın materialları, Bakı, 2015, səh. 265-268;

5. N.Z.Novruzova, Azərbaycanda maliyyə mexanizmləri: risklər və onların idarə edilməsi, // Bakı, Biznes Universiteti Audit jurnalı, Bakı, 2015, №2, səh. 30-33;

6. Н.З.Новрузова, Вопросы применения передовых технологий по финансовому контролю (на примере государственной нефтяной компании Азербайджанской Республики), Журнал «Актуальные проблемы экономики, социологии и права», Пятигорск, 2015, №2, стр. 160-164;

7. Н.З.Новрузова, Анализ международного опыта: развитие внутреннего контроля и аудит в Российской Федерации, Журнал Экономика и предпринимательство, Россия, г. Москва, 2015, №4, стр. 42–46;

8. N.Z.Novruzova, Müasir dövrdə innovasiyaların səmərəliliyinin artırılması: yeni idarəetmə mexanizmlərinin təşkili, // Auditorlar Palatası, “Müasir şəraitdə auditin tənzimlənməsinin aktual problemləri” mövzusunda beynəlxalq elmi-praktik konfrans, 5-6 aprel 2016, səh.86-88;

9. N.Z.Novruzova, İdarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri, // Azərbaycan Texniki Universiteti, “Azərbaycanda

qeyri-neft sektorunda innovasiyaların fəaliyyətinin genişləndirilməsi” mövzusunda elmi konfrans, Bakı, 2016, səh. 268-270;

10. N.Z.Novruzova, Biznes mühitinin səmərəliliyinin artırılmasının iqtisadi inkişafda rolu, // Azərbaycan Kooperasiya Universiteti, Kooperasiya elmi-praktik jurnal, №1 (52), 2019, səh. 227-230;

11.N.Z.Novruzova, Müəssisənin fəaliyyətinin səmərəliliyinin və şəffaflığının artırılmasında daxili nəzarətin rolu, Azərbaycan Kooperasiya Universiteti, Kooperasiya elmi-praktik jurnal, Bakı, 2021, №3(62), səh.126-134;

12. Н.З.Новрузова, Роль финансового управления и вопросы развития его механизмов в современном периоде, Журнал «Экономика та держава», г. Киев, Украина, Издатель: ООО «ДКС ЦЕНТР», №11, 2021, стр 116-119;

13. Н.З.Новрузова, Финансовое управление и бухгалтерский учет в современное время, Международной научно-практической онлайн-конференции «Наука и образование в современном мире: Вызовы XXI века», Казахстан, 2021, стр 48-53

Dissertasiyanın müdafiəsi 28 fevral 2022-ci il tarixində saat 14:00 Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti və Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin ED 2.42 Birgə dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ2000, Azərbaycan Respublikası, Gəncə şəhəri, Atatürk prospekti, 450.

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin rəsmi internet saytında (www.adau.edu.az) yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 28 yanvar 2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 25.01.2022
Kağızın formatı: (210x297) ¼
Həcm: 43595 işarə
Tiraj: 100